

ПРАВОВА ОХОРОНА ЖИТТЯ ОСОБИ ЗА КК УКРАЇНИ (2001 р. та 1960 р.): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Не всі новації КК України 2001 року видаються доречними щодо правової охорони життя особи. Деякі з них нівелюють різницю між убивством і, приміром, пограбуванням, фактично знецінюючи людське життя. Крім суто правових наслідків, це може справити негативний вплив на моральність та правосвідомість суспільства.

Спочатку кілька зауважень з історії проблеми, яка виникла, здається, мало не одночасно з виникненням людства: злочин і покарання. В нашому випадку йдеться про злочин найтяжчий — вбивство людини людиною.

Для України найпершим кодифікованим джерелом права, і кримінального зокрема, є «Руська Правда» Ярослава Мудрого (приблизно 1016—1054 рр.). У ній ще не вживається слово «злочин», а тільки слово «лихо», але саме явище було вже добре відомим. За вбивство «Руська Правда» дозволяла близьким родичам загиблого мститися вбивці. А якщо здійснити акт помсти було нікому, тоді «лиха людина» (злочинець) мала сплатити штраф, розмір якого визначався залежно від статусу загиблого. Злочинця могли також покарати шляхом поневолення його, вигнання з общини, позбавлення прав та конфіскацією майна. Треба зазначити, що «Руська Правда» не вважала вбивство найтяжчим злочином. Найтяжчими на той час і для тих людей були підпали двору або гумна. Це явно свідчить про низький рівень цінності життя тодішньої людини.

З часом, під впливом дальшої структуризації суспільства, розвитку загальної культури та гуманістичних поглядів право вдосконалюється, замість простої сліпої помсти з'являються елементи диференціації злочинів і покарань, причому питання захисту життя особи набувають дедалі більшої ваги в кримінальному праві.

Сьогодні своєрідною Біблією для кожної країни є Конституція як основний закон держави. Українська Конституція містить у собі норми, якими закріплено статус життя людини. А саме: у ст. 3 зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Органічним продовженням цієї статті є ст. 27, яка визнає невід'ємним правом кожної людини право на життя і встановлює заборону на свавільне його позбавлення. Отже,

Конституцією встановлені основні засади і принципи захисту життя особи, які вже детально регламентуються в Кримінальному кодексі України (далі — КК України). А тому, за логікою, саме злочини проти найвищої соціальної цінності мають належати до найтяжчих не лише за визначенням, а й за мірою покарання. Проте аналіз відповідних статей КК 2001 року приводить до дещо інших висновків.

Ось лише кілька конкретних прикладів.

Першою статтею, що відкриває Розділ II КК, присвячений охороні життя та здоров'я особи, є ст. 115, яка встановлює відповідальність за умисне вбивство. В КК 1960 р. ст. 115 відповідало дві статті: ст. 94 (умисне вбивство) і ст. 93 (умисне вбивство при обтяжуючих обставинах).

Серед змін, що наявні в ст. 115 КК, слід відмітити появу дефініції поняття вбивство: «протиправне заподіяння смерті іншій людині». Статті КК 1960 р. такої дефініції у своїй диспозиції не мали.

До існуючих у старому Кримінальному кодексі обставин, що обтяжували умисне вбивство, додалися умисне вбивство малолітньої дитини; вбивство заручника; вбивство близького родича особи, яка виконує службовий або громадський обов'язок; вбивство, поєднане із задоволенням статевої пристрасті неприродним способом.

Щодо покарання за злочин, передбачений ст. 115 КК, зокрема тієї її частини (ч. 1 ст. 115 КК), яка відповідає ст. 93 КК 1960 р., то воно залишилося без змін — позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років. А щодо вбивств, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, відбулося посилення відповідальності. Зокрема, в порівнянні зі ст. 93 КК 1960 р. підвищено нижню межу позбавлення волі: з восьми років (за КК 1960 р.) до десяти (за КК 2001 р.).

Вбивствами при пом'якшуючих обставинах, як і КК 1960 року, новий Кримінальний кодекс

визнає вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання; вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини; умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця; вбивство через необережність.

Визначення умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК), відрізняється від відповідної статті КК 1960 р. (ст. 95) тим, що в новому Кодексі нарешті введено таку передумову (ознаку), як систематичне знущання над особою. Ця новела є результатом того, що законодавець нарешті визнав, що всі люди — різні, отже, психічні властивості кожної особи можуть сильно відрізнятись між собою. Одна людина здатна одразу відрегувати на завдану образу чи протизаконне насильство, а для іншої діє принцип «останньої краплі»: вона може довго терпіти систематичне знущання до певного моменту, після якого скоює умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання.

Порівняно з Кодексом 1960 р. значно точніше сформульована та відредагована ст. 117 КК (Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини). Зокрема, в текст статті введено словосполучення «новонароджена дитина», яке в КК 1960 р. зустрічалося тільки в назві статті, а в тексті з невідомих причин було відсутнє. Це давало можливість деяким правникам-теоретикам казуїстично трактувати зміст даної статті: буцімто, виходячи з диспозиції згаданої статті, жінка під час пологів або одразу після них може вбити будь-яку свою дитину, а не тільки новонароджену. Зрозуміло, що це абсолютно казуїстичне твердження, але його існування ще раз доводить необхідність максимально чітко формулювати поняття і категорії в праві, особливо в кримінальному. Адже саме в кримінальному праві на всі сто відсотків має діяти принцип дотримання букви закону: що написано, те й повинно робитися.

Втім, далеко не всі новації Кримінального кодексу України 2001 р. сприймаються без заперечень. Так, ст. 97 (Вбивство при перевищенні меж необхідної оборони) КК 1960 р. нині розширено та змінено в такий спосіб: до визначення самого злочину додано слово «умисне», а до самої статті — скоєння даного злочину при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця. Проблема тут постає саме через словосполучення «умисне вбивство», застосоване щодо перевищення меж необхідної оборони. На мій погляд, вельми некоректно розглядати склад даного злочину під кутом умисного вбивства. Бо особа, на яку нападають (тобто вчинюють протиправне посягання на її охоронювані законом

права), прагне відбити таке посягання і захиститися, а не вбити нападника. Це по-перше. А по-друге, логіка підказує, що умисел виникає до початку виконання об'єктивної сторони злочину. Отже, у випадку застосування особою заходів необхідної оборони поштовхом для її дій є поява загрози (реальної загрози) того, що на неї буде вчинено напад. А яким чином людина має про це дізнатися заздалегідь, та ще й «замислити» вбити нападника, якщо напад є раптовим, абсолютно несподіваним для неї? Абсурд.

Цілком очевидно, що як у випадку вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, так і при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, особа, яка обороняється або затримує злочинця, прагне до суспільно-корисного результату, а не до скоєння умисного вбивства. Результат у формі вбивства є небажаним, неочікуваним для суб'єкта даного складу злочину. Тому, на мою думку, доцільно було б змінити назву статті таким чином: «Вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця».

Ст. 119 КК (Вбивство через необережність), на відміну від ст. 98 КК 1960 р., посилила покарання: нині особу можна позбавити волі на строк від трьох до п'яти років або призначити їй виправні роботи на той же строк. Відмінністю цієї статті від відповідної статті КК 1960 р. є також поява в ній другої частини, яка передбачає необережне вбивство двох або більше осіб, за яке винна особа може бути засуджена до позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Але, на мою думку, суттєва неточність, наслідки якої непередбачувані, полягає у використанні в даній статті слова «вбивство». Адже при вбивстві особа прагне і бажає настання суспільно-небезпечного наслідку у формі смерті іншої особи. Та чи прагне вона до чогось подібного в даному юридичному складі злочину? Відповідь: ні. В даному випадку смерть є неочікуваним наслідком. Тому доцільно було б замінити слово «вбивство» на вираз «спричинення смерті». Отже, стаття мала б називатися так: «Спричинення смерті через необережність». До речі, в Російській Федерації пішли саме цим шляхом — шляхом відокремлення спричинення смерті з необережності від умисного вбивства.

Доведення до самогубства є однією з найцинічніших форм посягання на життя особи. Довести особу до самогубства можна, за КК 2001 р., шляхом жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або шляхом систематичного приниження її людської гідності.

У порівнянні з КК 1960 р. (ст. 99) відповідну статтю КК 2001 р. (ст. 120) розширено завдяки

появі третьої частини, яка передбачає відповідальність за доведення до самогубства неповнолітньої особи. Український законодавець у новому кодексі досить жорстко ставиться до осіб, які довели неповнолітнього до самогубства, призначаючи міру покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи до десяти років. Та не можна обминути й певну непослідовність законодавця. Адже, вводячи до статті неповнолітню особу як таку, щодо життя якої скоюється злочин, не слід було забувати і про особу малолітню, щодо життя якої цей злочин так само може бути скоєним.

Новими статтями та інститутами для українського кримінального права є, зокрема, ст. 137 нового КК, яка в ч. 2 передбачає відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, якщо внаслідок цього сталася смерть особи; ст. 141, що встановлює відповідальність за смерть особи при порушенні прав пацієнта; ст. 142, яка передбачає відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною.

Все це, безумовно, свідчить про намір законодавця посилити охорону людського життя як найвищої соціальної цінності. Але (в поєднанні з прагненням дальшої гуманізації законодавства в цілому та горезвісним популізмом певної частини наших парламентарів) практичне втілення цих намірів призводить подеколи до наслідків парадоксальних.

Здавалося б, якщо життя є найвищою цінністю, як стверджує Конституція України, то й призначати за нього слід найбільшу «ціну». Тим часом норми КК щодо умисного вбивства аж надто лаконічні: 15 років — максимальна межа позбавлення волі на певний строк, в особливих випадках — довічне позбавлення волі.

Порівняймо для прикладу можливі фінали двох злочинів.

Розглядаючи справу про умисне вбивство двох осіб з корисливих мотивів на замовлення (п. 1, 6, 11 ч. 2 ст. 115 КК) суд знаходить багато пом'якшувальних обставин і призначає покарання у вигляді позбавлення волі на строк 15 років з конфіскацією майна.

У цей же час у сусідньому залі судових засідань інший склад суду, розглядаючи справу про незаконне заволодіння транспортним засобом, вчинене щодо транспортного засобу, вартість якого у двісті п'ятдесят разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян і здійснене організованою групою з погрозою застосування насильства (ч. 3 ст. 289 КК), знаходить в діях підсудних багато обтяжуючих обставин і призначає відповідно міру покарання: ті ж самі 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна.

От і виходить, що на терезах нашого правосуддя життя двох осіб не переважить навіть вартості «Мерседеса»...

Приклади подібної невідповідності тяжкості злочину мірі його покарання, на жаль, можна наводити й далі. Причому найгірше тут навіть не різний ступінь справедливості щодо злочинців. Найгірше, що порівняння ціни людського життя з «Мерседесом» на користь останнього справляє руйнівний вплив на суспільну мораль, фактично прирівнює вбивство людини до банального пограбування, знецінюючи тим самим і саму людину, і її життя.

Щоб проаналізувати рівень захищеності та рівень серйозності ставлення до охорони життя особи, доречно нагадати досвід інших країн. Порівнюючи, наприклад, санкцію ч. 2 ст. 115 КК з відповідними статтями та санкціями кримінальних кодексів таких українських сусідів, як Росія та Польща, маємо висновки не на нашу користь.

Зокрема, в Кримінальному кодексі Російської Федерації передбачено такі можливості щодо покарання за злочини проти життя. За будь-яке умисне вбивство, передбачене ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу Російської Федерації (український еквівалент даної статті — ч. 2 ст. 115 КК), злочинця можна покарати шляхом позбавлення волі на строк від восьми до двадцяти років або довічним позбавленням волі, або смертною карою. До речі, в Конституції Російської Федерації, так само, як і в Україні, записано, що кожен має право на життя. Але при цьому вказується, що смертна кара, включно до моменту її скасування, може призначатися за особливо тяжкі злочини проти життя. До того ж у Кодексі Росії визначено, що при частковому або повному складанні строків позбавлення волі при призначенні покарання за сукупністю злочинів максимальний строк позбавлення волі не може бути більше двадцяти п'яти років, а за сукупністю вироків — більше тридцяти років. В Україні законодавець і близько не підійшов до розв'язання цього питання.

Західний сусід України — Польща — пішла дещо іншим шляхом. Оскільки народ цієї країни глибоко віруючий і церква має тут дуже великий вплив, то сама думка про смертну кару Польщею не сприймається. Але, з іншого боку, до злочинів проти життя тут ставляться як до злочинів проти Божого заповіту — отже, карати слід, і карати жорстко. Відтак за умисне вбивство (якому відповідає ч. 2 ст. 115 КК), за Кримінальним кодексом Польщі, злочинець може бути покараний шляхом довічного позбавлення волі або позбавленням волі на строк до двадцяти п'яти років.

Дуже цікаве тлумачення самого поняття «вбивство» в законодавстві Сполучених Штатів Америки (на прикладі Зводу законів США, розділ «Злочини та кримінальний процес»): «Вбивство — протизаконне позбавлення життя людської істоти, скоєне навмисне та зі злим умислом. За ступенем тяжкості вбивства поділяються на вбивства першого ступеня та вбивства другого ступеня. До вбивств першого ступеня належать: 1) будь-яке вбивство, скоєне з використанням отрути (отруйних речовин), вистежування та засідок, а також будь-яке інше умисне вбивство, заздалегідь продумане і злісне вбивство; 2) вбивство, скоєне внаслідок або при спробі будь-якого підпалу, втечі, викрадення, зради, шпигунства, сексуального насильства або особливо тяжкого сексуального насильства, крадіжки із зламванням, пограбування; 3) вбивство, яке сталося внаслідок умисного планування незаконного та злісного заповідання смерті будь-якій іншій живій особі, крім того, хто був убитий. Всі інші вбивства є вбивствами другого ступеня»¹.

Цілковито відмінними від української системи покарань за злочини проти життя є й покарання, можливі в Сполучених Штатах Америки. Зокрема, виходячи із згаданого вище Зводу законів США (United States Code), за умисне вбивство першого ступеня особа може підлягати смертній карі або довічному позбавленню волі. За умисне вбивство другого ступеня особу можливо позбавити волі на будь-який строк її життя або довічно позбавити волі. А от за неумисне вбивство особу можна піддати штрафу або позбавленню волі на певний строк (не більше 10 років за неумисне вбивство, що сталося внаслідок сварки чи сильного душевного хвилювання; або не більше 6 років — за неумисне вбивство, що сталося внаслідок протизаконних дій загиблого чи внаслідок недотримання належної безпеки). Тобто, як бачимо, у США існує можливість для високого рівня диференціації вини особи, що проявляється у присудженні їй того чи іншого виду покарання. Причому це по-

карання може бути від найжорстокішого (смертна кара) до дуже ліберального (штраф на ту суму, яку визначить суд).

Наведені приклади різних підходів до розв'язання проблеми охорони життя особи — аж ніяк не заклик до сліпого наслідування чи копіювання. На мою думку, Україна і так аж надто запопадливо прислухається до численних вимог і претензій то Європейського Співтовариства, то інших «вчителів демократії», випереджаючи тим самим історичні і соціальні події у власній державі. Тим паче що органічний, природний процес законотворчості, розпочатий свого часу Ярославом «Руською Правдою», з відомих історичних причин був перерваний на три з половиною століття — від часів Переяславської ради і аж до наших днів. А це не могло відповідно не позначитись як на способі мислення правничої еліти, так і на правосвідомості народу в цілому.

Можливо, саме тому новий КК, хоч як це прикро, у суті своїй став досить суперечливим перелицюванням кодексу старого, радянського. Особливо болісно це дається (і ще даватиметься!) взнаки в контексті охорони життя особи. В цій галузі, як, можливо, в жодній іншій, необхідно було глибоко проаналізувати міжнародну правничу практику, досвід країн-сусідів, близьких нам за менталітетом. А над усе — всебічно продумати систему покарань, урізноманітнити їх види, аби належно диференціювати ступінь небезпечності кримінальних діянь особи шляхом визначення належної міри покарання в кожному окремому випадку.

Жодне законодавство не здатне передбачити всіх варіантів і казусів, які щодня підкидає нам життя. І вимагати подібного передбачення від нового Кримінального кодексу України було б щонайменше наївно. Але, попри всі «за» і «проти», функцію виховну, попереджувальну, а отже, будівничу, він, як і будь-який Закон, виконувати повинен. Саме тому на правників чекає ще велика робота із вдосконалення КК України.

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.— К.: Преса України, 1997.— 80 с.
2. Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів. — К.: Вентурі, 1996.— 224 с.
3. Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років: порівняльні таблиці / Упорядники: Є. В. Фесенко, Я. Є. Фесенко.— К.: Істина, 2001.— 272 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу Ук-

раїни від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Каннон, А.С.К., 2001.— 1104 с.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред.: В. Ф. Бойко та інші.— 6-те вид., допов.— К.: А.С.К., 2000.— 1120 с.— (Нормах док. та комент).
6. Конституция Российской Федерации, принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года (<http://wbase.duma.gov.ru/vdoc.asp?kH8915>).

¹ Оригінал тексту такий: «Murder is the unlawful killing of a human being with malice aforethought. Every murder perpetrated by poison, lying in wait, or any other kind of willful, deliberate, malicious, and premeditated killing; or committed in the perpetration of, or attempt to perpetrate, any arson, escape, murder, kidnapping, treason, espionage, sabotage, aggravated sexual abuse or sexual abuse, burglary, or robbery; or perpetrated from a premeditated design unlawfully and maliciously to effect the death of any human being other than him who is killed, is murder in the first degree. Any other murder is murder in the second degree» (United States Code, Title 18, Part 1, Chapter 51, Sec. 1111).

7. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Изд. 2-е, изм. и доп. / Под общ. ред. Генерального прокурора Российской Федерации, профессора Ю. И. Скуратова и Председателя Верховного Суда Российской Федерации В. М. Лебедева. — М: Издательская группа НОРМА-ИНФРА" М, 1999.— 832 с.
8. USTAWA z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny. (Dz. U. z dnia 2 sierpnia 1997 r.) (<http://bap.lex.pl/cgi-bin/demo.cgi?comm=jednostka&akt=Dz.U.97.88.553&ver=8&jedn=-1>).
9. United States Code, Title 18, Part 1, Chapter 51 (<http://www4.law.cornell.edu/uscode/18/plch51.html>).

O. V. Zarutskiy

**LEGAL PROTECTION OF HUMAN LIFE:
COMPARING CRIMINAL CODE OF UKRAINE 2001
AND CRIMINAL CODE OF UKRAINE 1960**

The article is dedicated to the questions of proper protection of human life under the new Criminal Code of Ukraine. Also — it points on incompleteness of protection of human life in Ukraine.